

**TALABALARDA DARSLIK BILAN MUSTAQIL ISHLASH
MADANIYATINI OSHIRISH: MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING
MA‘RIFATPARVARLIK G‘OYALARI**

Rahmonova Bahora

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23556582>

Annotatsiya: Mazkur tezisda oliy ta’lim talabalarining darslik bilan mustaqil ishlash madaniyatini rivojlantirishda Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma’rifatparvarlik g‘oyalaridan foydalanishning nazariy-metodik asoslari tadqiq etilgan. Jadid pedagogikasida bilim olishga ongli munosabat, kitobxonlik, mustaqil izlanish va ilmiy dunyoqarashni shakllantirish masalalarining pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda tarixiy-pedagogik tahlil, qiyoslash, umumlashtirish hamda didaktik modellashtirish metodlaridan foydalanilgan. Behbudiyning darslik yaratish faoliyati zamonaviy mustaqil ta’lim tamoyillari bilan qiyoslanib, talabalarda o‘quv matnini tushunish, asosiy g‘oyalarni ajratish, axborotlarni tizimlashtirish va refleksiv baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari aniqlashtirilgan. Shuningdek, darslik bilan mustaqil ishlash faoliyatini tashkil etishga yo‘naltirilgan bosqichli metodik yondashuv taklif etilgan. Tadqiqot natijalari milliy pedagogik merosni zamonaviy oliy ta’limning kompetensiyaviy talablari bilan integratsiyalashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudi, jadid pedagogikasi, mustaqil ta’lim, darslik bilan ishlash, ma’rifatparvarlik, kitobxonlik madaniyati, o‘quv kompetensiyasi, tanqidiy tafakkur, refleksiya, didaktik yondashuv.

Abstract: This thesis examines the theoretical and methodological foundations of using Mahmudkhoja Behbudi’s educational ideas to develop university students’ skills and habits for independent work with textbooks. It highlights the pedagogical significance of fostering a conscious approach to

learning, reading habits, independent inquiry, and a scientific worldview within Jadid pedagogy. The study employs historical-pedagogical analysis, comparison, generalization, and didactic modeling. Behbudi's textbook development activities are compared with modern principles of independent learning, identifying opportunities to enhance students' abilities to comprehend educational texts, identify key ideas, organize information systematically, and engage in reflective evaluation. Furthermore, a staged methodological approach to organizing independent work with textbooks is proposed. The findings contribute to integrating the national pedagogical heritage with the competency-based requirements of modern higher education.

Keywords: Mahmudkhoja Behbudi, Jadid pedagogy, independent learning, working with textbooks, educational enlightenment, reading culture, learning competence, critical thinking, reflection, didactic approach.

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida talabalarning mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantirish ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Axborot resurslarining kengayishi, elektron kutubxonalar va raqamli o'quv platformalarining ommalashuvi talabalar oldiga bilimlarni mustaqil izlash, saralash, tahlil qilish va amaliy faoliyatda qo'llash vazifasini qo'ymoqda. Biroq o'quv manbalarining mavjudligi ulardan samarali foydalanish malakasi shakllanganligini anglatmaydi.

Darslik bilan mustaqil ishlash madaniyati o'quv materialini maqsadli o'rganish, muhim tushunchalarni aniqlash, matndagi mantiqiy bog'lanishlarni tushunish, bilimlarni umumlashtirish va o'zlashtirish natijalarini baholashni qamrab oladi. Ushbu jarayonda talabaning bilishga qiziqishi, intellektual faolligi hamda shaxsiy mas'uliyati alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur masalaning tarixiy-pedagogik asoslarini jadid ma'rifatparvarlari faoliyatida kuzatish mumkin. Xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy yangi usul maktablarini rivojlantirish, o'quv adabiyotlari yaratish va ilm-ma'rifatni ommalashtirish orqali ta'lim mazmunini yangilashga intilgan. Uning "Risolai asbobi

savod", "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" hamda "Kitobat ul-atfol" kabi asarlari yangi ta'lim ehtiyojlariga mos o'quv manbalarini yaratishga qaratilgan [1; 2].

Tadqiqotning maqsadi Behbudiyning ma'rifatparvarlik g'oyalari asosida universitet talabalarida darslik bilan mustaqil ishlash madaniyatini rivojlantirishning metodik imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning metodologik asosini tarixiy-pedagogik, kompetensiyaviy, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar tashkil etadi. Asosiy material sifatida Behbudiyning o'quv adabiyotlari yaratish faoliyatiga oid tarixiy manbalar, jadid ta'lim islohotlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar hamda mustaqil o'qish strategiyalariga bag'ishlangan pedagogik konsepsiyalar tanlandi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, pedagogik interpretatsiya, konseptual umumlashtirish va didaktik modellashtirish metodlari qo'llanildi. Behbudiyning ma'rifiy faoliyati A. Khalidning jadidchilik haqidagi tadqiqotlari hamda B. Zimmerman tomonidan asoslangan o'zini o'zi boshqarib o'rganish nazariyasi bilan qiyosiy o'rganildi [3; 4].

Tahlilda darslik mazmuni bilan ishlashning maqsadli rejalashtirish, anglab o'qish, qayta ishlash va mustaqil baholash kabi jihatlariga e'tibor qaratildi. Tadqiqot nazariy-metodik xususiyatga ega bo'lib, tajriba-sinov natijalari yoki statistik ko'rsatkichlar keltirilmaydi.

Tarixiy-pedagogik tahlil Behbudiyning ma'rifatparvarlik faoliyatida darslikni ta'lim mazmunini yangilash va bilimlarni ommalashtirish vositasi sifatida qarash mumkinligini ko'rsatdi. Uning geografiya, savodxonlik va yozma nutqqa oid o'quv manbalari ta'lim oluvchilarning bilim doirasini kengaytirishga qaratilgan.

Ayniqsa, "Muntaxabi jug'rofiyai umumiy" darsligini yaratishda turli tillardagi ilmiy va o'quv manbalaridan foydalanilgani bilimlarni qiyosiy o'rganish hamda ma'lumotlarni tizimlashtirishning tarixiy namunasidir [2].

Mazkur tajriba zamonaviy talabalarda manbalar bilan ishlash madaniyatini rivojlantirish uchun metodik jihatdan qayta talqin qilinishi mumkin.

Nazariy tahlil asosida darslik bilan mustaqil ishlash madaniyatining motivatsion, kognitiv, operatsion va refleksiv komponentlari ajratildi. Motivatsion komponent bilim olishga ongli ehtiyojni, kognitiv komponent matnni tushunish va asosiy tushunchalarni aniqlashni ifodalaydi. Operatsion komponent konspektlashtirish, taqqoslash, tasniflash hamda xulosalash ko'nikmalarini qamrab oladi. Refleksiv komponent esa talabaning o'z bilim darajasini baholashi va keyingi o'quv faoliyatini rejalashtirishida namoyon bo'ladi.

Ushbu komponentlarni rivojlantirish uchun tayyorgarlik, tahliliy o'qish, bilimlarni qayta ishlash va refleksiv baholashdan iborat metodik model taklif etildi. Tayyorgarlikda o'quv maqsadi belgilanadi, tahliliy o'qishda asosiy g'oyalar aniqlanadi, keyingi jarayonda ma'lumotlar tizimlashtiriladi. Yakuniy bosqichda talaba o'zlashtirilgan bilimlarning mazmuni va amaliy ahamiyatini mustaqil baholaydi. Mazkur model darslikdan foydalanishni oddiy o'qish faoliyatidan ongli bilish jarayoniga aylantirishga yo'naltirilgan.

Behbudiyning ma'rifatparvarlik qarashlarini zamonaviy mustaqil ta'lim nazariyalari bilan bog'lashda tarixiy sharoitlar o'rtasidagi farqlarni hisobga olish zarur. Jadid maktablarining asosiy vazifalaridan biri savodxonlikni kengaytirish va zamonaviy bilimlarni ommalashtirish bo'lgan bo'lsa, bugungi universitet ta'limida axborotni mustaqil tahlil qilish va yangi bilim yaratish kompetensiyalari ustuvor ahamiyatga ega.

Zimmermanning o'zini o'zi boshqarib o'rganish konsepsiyasida ta'lim oluvchining maqsad belgilashi, o'quv faoliyatini nazorat qilishi va natijalarini baholashi muhim jarayonlar sifatida tavsiflanadi [4]. Ushbu tamoyillarni Behbudi merosidagi ilmga intilish va ma'rifiy faollik g'oyalari bilan uyg'unlashtirish mumkin.

Universitet mashg'ulotlarida talabalar darslikdagi asosiy tushunchalarni izohlashi, manbalarni qiyoslashi va mustaqil savollar ishlab chiqishi maqsadga

muvofig. Bunda o'qituvchi tayyor axborotni takrorlashni emas, balki bilimlarning mazmunini anglash va asoslashni rag'batlantirishi zarur.

Taklif etilgan metodik modelning real samaradorligini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda diagnostik mezonlar va pedagogik tajriba-sinov dasturini ishlab chiqish talab etiladi.

Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik faoliyati talabalarda darslik bilan mustaqil ishlash madaniyatini rivojlantirishning tarixiy-pedagogik asoslarini o'rganish uchun muhim manbadir. Uning darslik yaratish va ilm-ma'rifatni ommalashtirishga qaratilgan faoliyati bilim olishga ongli munosabatni shakllantirish nuqtayi nazaridan dolzarbdir.

Tadqiqotda mustaqil ishlash madaniyatining tarkibiy komponentlari aniqlashtirilib, ularni rivojlantirishga yo'naltirilgan bosqichli metodik model taklif etildi. Mazkur yondashuv tarixiy pedagogik meros va zamonaviy mustaqil ta'lim texnologiyalarining integratsiyasiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Behbudiy M. Kitobat ul-atfol. – Samarqand, 1908.
2. Behbudiy M. Kitobi muntaxabi jug'rofiyai umumiy va namunai jug'rofiya. – Samarqand: G. I. Demurov matbaasi, 1906. – 106 b.
3. Khalid A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – 335 p.
4. Zimmerman B. J. Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, № 2. – P. 64–70. – DOI: 10.1207/s15430421tip4102_2.
5. Dewey J. How We Think. – Boston: D. C. Heath & Co., 1910. – 224 p.
6. Qosimov B. Mahmudxo'ja Behbudiy (1875–1919) [Elektron resurs]. – URL: <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/milliy-uygonish/begali-qosimov-mahmudhuja-behbudiy-1875-1919/> (murojaat sanasi: 22.10.2026).

7. Weinstein C. E., Mayer R. E. The Teaching of Learning Strategies // Handbook of Research on Teaching / ed. by M. C. Wittrock. – 3rd ed. – New York: Macmillan, 1986. – P. 315–327.